

International JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 26.07.2023
Published /Yayınlanma 30.09.2023
Volume/Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp 10(99), 2440-2455

10.5281/zenodo.8408714
Araştırma Makalesi
ISSN: 2459-1149

Dr. Öğr. Üyesi Bilgehan Bengü Tortuk Gökdemir

<https://orcid.org/0000-0002-5562-4764>

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Isparta / TÜRKİYE

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin Feminizm ve Kadın Algısı

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi's Feminism and Perception of Women

ÖZET

Orta Çağ karanlığının ardından gelişen Rönesans ve Reform hareketleri, teknolojik ilerlemeler, bilgi ve düşünce alanlarındaki gelişmeler toplumsal alanda da değişim ve dönüşümleri tetiklemiştir. Avrupa'da gelişen modernleşmeyle birlikte bu değişimler neticesinde yüzyıllardır eril güç altında ezilen, tam anlamıyla özgür bir birey olmayan ve insanî hakları dahi oldukça sınırlı bulunan kadınlar da bu değişen dünyada insan olarak haklarını talep etmenin yanı sıra buldukları yeri ve rolleri yeniden şekillendirme çabasına girmişlerdir. Bu çaba ile başlayan kadın hareketleri 18. yüzyılda görünür olmaya başlamış ve 19. yüzyılda da sistemli bir hareket şekline dönüşmüştür. Değişen dünyada bu kadın hareketlerinin etkisiyle birlikte 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde de kadın hareketlerine karşı bir ilgi başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile birlikte tohumları ekilen feminizm hareketi II. Meşrutiyet ile birlikte meyvelerini vermeye başlayarak hız kazanmıştır. 19. yüzyılda Avrupa karşısında Osmanlı'nın birçok alanda geri kalmışlığı sorununa ve devletin içinde bulunduğu sıkıntılı süreçteki problemlerine çözüm arayışı içinde siyasal çözümlerle birlikte toplumsal meselelere karşı da ilgi artmış ve tartışmalar oluşmuştur. Avrupa'da başlayan ve Osmanlı toplumunda da etkileri görülen feminizm hareketi toplumsal alanı ilgilendirdiği için dönemin düşünürleri arasında tartışılmıştır. Osmanlı'da zikredilen mesele hakkında fikir beyan eden kimselerden biri de İslâmcı düşünürler arasında yer alan Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'dir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, İslam, Feminizm, Osmanlı, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi.

ABSTRACT

The Renaissance and Reform movements that developed after the darkness of the Middle Ages, technological advances, and developments in the fields of knowledge and thought triggered changes and transformations in the social field. As a result of these changes and the modernization that developed in Europe, women, who have been oppressed under masculine power for centuries, who are not fully free individuals and whose human rights are quite limited, have started to demand their rights as human beings in this changing world, as well as trying to reshape their place and roles. Women's movements that started with this effort began to become visible in the 18th century and turned into a systematic movement in the 19th century. With the influence of these women's movements in the changing world, an interest in women's movements began in the Ottoman Empire in the 19th century. The feminism movement, whose seeds were sown with the Tanzimat in the Ottoman Empire, started to bear fruit with the II. Constitutional Monarchy and gained momentum. In the 19th century, in the search for a solution to the problem of the Ottoman's backwardness in many areas against Europe and the problems of the state in the troubled period, interest in social issues along with political solutions increased and discussions arose. The feminist movement, which started in Europe and had its effects on Ottoman society, was discussed among the thinkers of the period because it concerned the social field. One of the people who expressed their opinion on the mentioned issue in the Ottoman Empire is Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, who is among the Islamist thinkers.

Keywords: Philosophy, Islam, Feminism, Ottoman, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi.

1. GİRİŞ

Tarihin her döneminde ve gelmiş geçmiş bütün uygarlıklarda kadının yasal olarak veya toplumsal yaşamda birçok insanî haktan mahrum edildiği; fizikî, psikolojik vb. farklı şekillerde şiddete maruz kaldığı yadsınamayacak bir gerçekliktir. Hemen her dönem ataerkil yapı ve erkeklerin üstünlüğü anlayışına bağlı olarak kadınların hakları ve yaşam şekilleriyle ilgili olarak erkekler söz söyleme ve kanunlar yapma hakkına sahip olmuş ve kadınların da onların bu düzenlemeleri doğrultusunda hareket etmesi beklenmiş ve de sağlanmaya çalışılmıştır. Bu da erkek üstünlüğü düşüncesinden hareketle kadınlar aleyhine toplumsal, siyasal ve hukukî olmak üzere pek çok alanda ve aile içi rollerin belirlenmesinde eşitsizlik ve adaletsizliğin olduğu bir yapıyı oluşturmuştur. Bunun yanı sıra birtakım ideolojilerin meşrulaştırılmasında ve güçlendirilmesinde kadın, erkek merkezli bir siyaset ile başrole çıkarılmış ve kadın üzerinden kendi ideolojilerini meşrulaştırma çabalarına dâhil edilmiştir.

Yüzyıllarca süren bu eşitsizlik ve adaletsizliğin karşısında kadınlar 18. yüzyıldan itibaren özellikle Aydınlanma dönemi sonrasında toplumsal, siyasal, idarî gibi pek çok alanda mevcut olan eşitsizliklere ve onlara verilen rollere karşı bir mücadele içerisine girmişlerdir. Kadınların erkeklerle eşit hak, statü ve özgürlükleri için başlattıkları bu mücadele “feminizm” kavramının belirmesinde etkili olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda daha sistemli bir hale gelen feminizm, farklı tanımlar yapılmakla birlikte, en genel anlamıyla kadınların birey olma çabasını ifade etmektedir. Bu çaba genel olarak hak ve özgürlükler ve de eşitlik kavramları çerçevesinde olmakla birlikte yaşanan toplumun, kültürün, inancın özelliklerindeki farklılıklara ve ihtiyaçlara bağlı olarak farklı noktalarda da kendini göstermiştir (Aynur, 2013: 89). On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ve birinci dalga feminizm olarak da adlandırılan feminizmin Osmanlı toplumunda da etkileri görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan yenileşme çabaları neticesinde öncelikle sınırlı da olsa kadına eğitim hakkının verilmesi ve daha başkaca verilen birtakım sınırlı haklar Osmanlı toplumunda kadının konumunda da bazı değişikliklere ivme kazandırmıştır. Tanzimat'ın ilanı (3 Kasım 1839) ile başlayarak kadının toplumsal hayattaki yeri konusundaki değişimler II. Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) ilanı ile daha da hız kazanmıştır. Buna bağlı olarak kadın konusu birçok fikir insanı tarafından ele alınmış ve bu doğrultuda görüşler beyan edilmiştir. Bahse konu olan meselede fikir beyan eden kişilerden biri de Şehbenderzâde Ahmed Hilmi (1865-1914)'dir. Toplum meseleleri ve Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında yapılan tartışmalarda Batıcılar karşısında yer alan İslâmcı düşünürler arasında sayılan Şehbenderzâde, daha çok Batılılaşma hareketleri, materyalizm, dinî ilimlerin tekrar yorumlanması gibi konularda fikirler sunmuştur. Onun düşünceleri bir kısım Osmanlı düşünürünün konuya bakış açılarını genel noktalarla anlamamıza katkı sağlayacaktır. Öncelikle Osmanlı'nın son dönemlerinde feminizm etkisiyle dikkat çeken kadın konusuna nasıl bakıldığını daha iyi kavrayabilmek için feminizm kavramına ve feminizmin gelişimine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2. FEMİNİZM KAVRAMI

Feminizm kavramı, tek bir tanımlamanın yapılamadığı kavramlardan biridir. Bu sebeple öncelikle kelime hakkında bir ön bilgi uygun olacaktır. Feminizm, Latince “kadın” manasına gelen “femina” kelimesinden türetilmiş ve Latince “feminus” olan bir kavramdır (Halsey, 1988: 376-377). Fransızca 1837'den sonra giren feminizm sözcüğü *Robert Sözlüğü*'nde “kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin” şeklinde tanımlanmaktadır (Michel, 1999, s. 6). Kavram, 1890'larda ise İngilizcede “womanism” (kadıncılık) kavramı yerine kullanılmaya başlanmıştır (Kayhan, 1999: 6; Kürkçü, 2013: 13). Feminizm hareketi, Avrupa'da ortaya çıkıp daha sonra dünyanın pek çok bölgesinde etkileri görülen bir hareket niteliği kazanmıştır.

Kadınların haklarını aramaları yüzlerce yıl öncelere dayansa da sistemli bir hareket haline gelmesi günümüzden çok da uzak değildir. On sekizinci yüzyıl öncesinde Batı dünyasında bazı küçük kitapçıklar bulunmakla birlikte 18. yüzyılda kadın hakları konusu Avrupa toplumlarının biraz daha fazla gündemine yerleşmeye başlamıştır. Ancak kadın haklarına dair negatif veya pozitif düşünceler tarih içinde hep var olsa da feminizmin sistemli bir düşünce olarak inkişafı ve feminizm kavramının kullanılmaya başlaması 19. yüzyılda görülmektedir (Donovan, 2015: 21-131). Kavramın ilk defa tam olarak ne zaman ve kim tarafından kullanıldığına dair farklı bilgiler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda ise feminist yazar Hubertine Auclert (1848-1914)'in 1881'de “La Citoyenne” adlı gazetede bu kavramı ilk defa kullandığı belirtilir (Eichner, 2009: 63). Felix Grendon, feminizm teriminin ilk olarak Alexandre Dumas (1802-1870) tarafından “L'Homme-Femme” adlı risalede kadın hakları hareketini tanımlamak için 1872'de kullanıldığı görüşündedir (Öztürk, 2011, s.20). Ancak dikkat çeken bir husus Dumas'ın bir anti-feminist olmasıdır. Eserinde o, şu ifadelerle yer verir:

“Feministler, bana şu yeni sözcüğü aktarın, çok iyi niyetle söylüyorum:

Bütün kötülükler istemediğimiz şeylerden gelir. Kadınların eşit olduğunu kabul etmiyorum.

Erkeğe ve ona (kadına) aynısını vermeliyiz. Eğitim ve erkeklerle aynı haklar. Erkek gücünü kötüye kullanır. vb. vb. Gerisini biliyorsun...” (Dumas, 1872: 91-92).

Feminizm kavramı, zamana ve duruma göre birçok kavramı bünyesinde barındırmaktadır ve hem tarihsel hem de güncel durumlar ve akımlar için bir üst kavram niteliğindedir (Notz, 2018, s.9). Bununla birlikte kavramın tarih, sosyoloji, siyaset gibi birçok bilim dalıyla da bağıntılı olduğu gözlemlenmektedir (Avcil, 2020: 1291).

Feminizm kavramı kadın hareketleri hız kazanmaya başladığı 18. yüzyıldan itibaren yıllar içerisinde pek çok farklı anlamla ifadelendirilmiştir. Bunun birçok değişik nedeni olmakla birlikte ana nedeni kadın hakları için uğraş verenlerin düşüncelerindeki ve siyasî amaçlarındaki farklılıklardır. 19. yüzyılda özellikle Avrupa ve Amerika’da ortaya çıkıp gelişen hareketlerde kimi orta sınıfı, kimi alt sınıfı, kimi de beyaz kadını, kimisi ise siyah kadını güçlendirmesi düşüncesiyle hareket etmiştir (Ramazanoğlu, 1998: 23-25). Bunun yanı sıra farklı coğrafya ve toplumlarda sahip oldukları kültür, gelenek gibi unsurların şekillendirdiği kadın hareketlerinin olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir. Bütün bunlar bir araya geldiğinde feminizmi tek bir anlamla ifadelendirmenin güçlüğü ortadadır. Zira kadın hakları için mücadele verenlerin de konu hakkında çalışma yapanların da tek bir tanım üzerinde uzlaşmadıkları da aşikârdır.

Marshall, feminizme sosyolojik açıdan bir tanımlama getirerek “*On sekizinci yüzyılda İngiltere’de doğan cinsler arasındaki eşitliği kadın haklarının genişletilmesiyle sağlamaya çalışan bir toplumsal hareket.*” şeklinde tanımlamaktadır (Marshall, 1999: 240).

Michel, feminizmi toplumsal bir hareket olarak değerlendirmesinin yanı sıra aynı zamanda bir düşünce şekli olarak görmektedir. O, sözcüğün kullanımının 1837’lerden sonra başladığını (Michel, 1999: 6), ancak feminist eylemlerinin 18. yüzyıldan çok daha önceleri kadının eril gücün altında ezilmeye başladığı zamanlardan itibaren var olduğunu; 19. yüzyıldan itibaren de sistemli çalışmalar yapıldığını belirtir (Michel, 1999).

Feminizmle ilgili farklı tanımlamalar olsa da hepsinin birleştiği ana tema, kadınların erkeklerle eşit olmayan konumlarını pozitif yönde değiştirme hareketi ve düşüncesi olduğudur (Avcil, 2020: 1292). Bell Hooks’un feminizme dair yaptığı “*Feminizm, cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir.*” (Hooks, 1984: 2; Hooks, 2012: 9) şeklindeki tanımlaması da kadının bu konumundaki değişimine işaret etmektedir.

Feminizm Batı’da kadınların ilk olarak oy hakkı ve eğitim eşitliği istemleriyle başlar; yani feminist bilinç oluşur. Feminist bilinç, “*Kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir.*” (Berktaş, 2010 88).

Temelde kadının erkeğe göre ikincil konumda olmasına bağlı olarak siyasal ve günlük yaşamda değişimler yapmaya çalışan bir düşünce ve eylem olarak ifade edilebilecek feminizm kavramı, felsefi ve siyasî bakış açılarındaki farklılıklara bağlı olarak çeşitli yaklaşımlarla değerlendirilmiştir (Demir, 1997: 9). Sistemleşmeye başlamasından itibaren feminizm üç dönemde ele alınmıştır ki bu ayrımlarda kadın sorununa ilişkin yaklaşım tarzları etkili olmuştur. Birinci dalga feminizm daha çok hak ve eşitlik söylemleri üzerinde dururken, 1960’lardan sonraki ikinci dalga feminizmde ezilme ve özgürlük düşüncesi merkezî noktada ele alınmıştır. 1980’lerden sonra ikinci dalga feminizmdeki çıkmazların irdelenmesine bağlı olarak ilerleyen üçüncü dalga feminizme gelindiğinde ise ana tema “farklılık” olmuştur (Kürkcü, 2013: 16).

2.1. Düünden Bugüne Feminizm

Düşünce biçimi olarak çok eski tarihlere dayanan feminizmin sistemleşmesi 18. yüzyılda kadınların yazın alanına girmeleri ve tarih alanında kendilerini göstermeleriyle başlamıştır. O zamana kadarki tarih eserlerine bakıldığında tarihte kadının pek fazla yeri olmadığı izlenimi verir ki bu, kadının erkeğe göre ikincilleştirilmesinin ve tarih yazımının dahi patriarkal yapıya sahip olmasının bir sonucudur (Çakır, 2011: 505-507).

Tarihte birçok toplumda kadının ikincilleştirilmesi ve patriarkal yapıda değersizleştirilmesi ve de sömürülmesi mevcuttur. Ancak feminizm hareketlerinin Avrupa’da ortaya çıkması Rönesans ve Reform hareketleri neticesinde kadının bazı şeyleri fark etmesi sonucundadır. Avrupa’da özellikle orta ve alt sınıf kadınların birçok haktan mahrum edilmesi de bunda bir role sahiptir. Aydınlanma felsefesinin doğal haklar ve bireycilik gibi tezlerin etkisiyle kadının eşitsizliğini ve toplumdaki yerini sorgulayan ve 19. yüzyıl feminist söylemini ifade eden birinci dalga feminizm, taleplerini belirlemede Mary Wollstonecraft (1759-1797)’ın 1792’de yazdığı *Vindication of The Rights of Women* (Kadın Haklarının Gereçlendirilmesi) eserinden etkilenmiştir. Wollstonecraft, eserinde erkek ve kadının her ikisi için de en önemli ve bireyi farklılaştıran şeyin akıl ve aklın kullanımı olduğuna pek çok noktada vurgu yapmaktadır (Wollstonecraft, 2015: 17-18). O, akılı kullanmak için küçük yaşta verilen birtakım eğitimlerin önemli olduğunu, ancak toplumda farklı bir düzenleme yapılmaksızın -onun burada kastettiği toplumda süregelen geleneksel bilgilerin değişmesi- eğitimin birey için bir faydası olmayacağını ifade eder (Wollstonecraft, 2015: 31-32).

Wollstonecraft, kadınların da erkekler gibi yaratılıştan akla sahip olduklarını; ancak erkeklerin, kadınları akıllarını kullanmaktan alıkoymaları düşüncesindedir (Wollstonecraft, 2015: 53-54).

Wollstonecraft kadın için, gerçek anlamda bir eğitimin yanı sıra eleştirel düşünmenin gelişimini de önemsemektedir. Buna bağlı olarak o, Aydınlanma düşüncesinin bireycilik fikrini onaylar. Eleştirel düşünmenin gelişiminin kadınların kendi geleceklerini belirlemede ve erkeğe adeta bir köle olma rolünü kabullenmesini engellemede en temel taş olarak kabul eder (Wollstonecraft, 2015: 96).

Wollstonecraft, yukarıda belirtilenlere ilaveten eserinde orta sınıf kadınları da durumlarını sorgulamaya çağırılmış; kadının çalışması, geçmişten gelen rollere dair kabullerin hem kadınlar hem erkekler tarafından değiştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Eserinde kadınları kendi eşitlik ve değerlerinin farkına varmalarını sağlamaya da çalışmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl feminist teorilerinden bir diğeri de kültürel feminizmdir. Bu anlayış siyasal değişimden ziyade daha kapsamlı bir kültürel inkılabı temele alır. Kültürel feminizmi Margeret Fuller (1810-1850)'in 1845'te yazdığı *Women in the Nineteenth Century* (19. Yüzyılda Kadın) adlı eseri başlatmıştır. Kültürel feminizm taraftarları eleştirel düşünceye önem vermelerinin yanında kadının farklılığına vurgu yaparak bu farklılığın önemi üzerinde dururlar. Bu teorinin altında kadının kendine has özellikleriyle yönlendirilen güçlü kadınlar toplumu, anaerkillik düşüncesi yatar (Donovan, 2015; 73-75). Savunucuları din, evlilik, ev işi gibi konular üzerinde dururlar. Hıristiyanlık ve Yahudiliğin kadına bakışını reddederek doğal haklar ilkelerinin kutsal kitaplardan daha yüksek bir ahlâkî düzeyde bulunduğunu ileri sürerler. Ayrıca kadının çalışması, eşit işe eşit ücret gibi konular üzerinde dururlar. Yaklaşık dönemlerde bu teorinin savunucuları arasında Sarah Grimke (1792-1873), Elizabeth Cady Stanton (1815-1902) gibi isimleri sayabiliriz (Donovan, 2015; 73-131).

On sekizinci yüzyılda sistemleşmeye başlayan feminizm, kadının ikinciliğini ve ezilmişliğini ortadan kaldırmayı amaçlarken zaman ilerledikçe bunun nasıl gerçekleştirileceğine, kadının konumuna, toplum içindeki durumuna dair farklı alternatif görüşlerin ortaya çıkmasına bağlı olarak anarşist feminizm, Marksist feminizm gibi farklı feminizm türleri ortaya çıkmıştır.

Yaklaşık 1920'lerde sonlandırılan birinci dalga feminizmin etkisiyle, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından feministlerin üzerinde önemle durdukları kadınların oy hakkı 21 ülkede tanınmış ve ardından feminizm 1960'lara kadar bir duraklama sürecine girmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında savaşa giden erkeklerin yerine alınan kadın çalışanların, savaşın bitmesinin ardından işten çıkarılarak evlerine dönmelerinin istenmesi feminizm düşüncesinin tekrar alevlenmeye başlamasında kıvılcımı oluşturmuştur. Bu dönemin düşünce mimarlarından Simone de Beauvoir (1908-1986)'ın 1947'de yazdığı *İkinci Cins* eseridir. Burada evlilik kurumunun, kadınlığı ikinciliğe mahkûm ettiğini, bu sebeple de evlilik kurumundan kurtulmaları gerektiğini belirtir (Michel, 1999: 79-81). Bu dönemde kadın grupları, ataerkill yapılanmanın aile içi yapılanmalarda ve ev içi alanda rollerin eşitsizliğinin devam ettiğini savunarak eve ait olanın "özel olan" şeklinde tanımlanmasına yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır (Kolay, 2015: 8; Taş, 2016: 170). Mezkûr dönemde feminist düşünce ve eylemleri tüm kadınlar için yapılmakta yalnız bir grup için yapılmasından uzaklaşmaktadır ve yürütülen mücadele kadınlar ile yapılmaktadır. Farklı kültür, toplum ve siyasî algılara sahip olan kadınların aynı mücadele içinde bulunması bir anlamda "bilinç yükseltme" durumunu oluşturmuştur. Bunun neticesinde de "kız kardeşlik" tezi ortaya çıkmıştır (Taş, 2016: 170).

İkinci dalga feminizm akımının ikinci kısmı 1960'larda özgürlük hareketlerinde bulunan kadınların, bu hareketlerde karar alma noktalarında yer almadıkları ve geri plana itildiklerini fark etmeleriyle başlamıştır. Ancak 1980'li yıllardan itibaren kız kardeşlik iddialarına rağmen kız kardeşlerin sorunları ne derece kapsadıkları tartışılmaya başlanmıştır. Beyaz ve orta sınıftaki kadınların toplum içindeki ve feminist hareketteki ayrıcalıklı statülerinin sorgulanması neticesinde ise üçüncü dalga feminizm hareketi gelişmiştir. Bu feminizm hareketinde, her kadının birbirinden farklı sorunlarının bulunduğu; farklı baskı ve ezilmelere maruz kaldığından hareketle farklılıklar üzerinde durarak, bu farklı sorunları görünür kılmak suretiyle ortak noktaların belirlenmesi görüşü benimsenerek farklılıklardan hareketle siyaset yapılması gerektiği savunulmuştur (Erbaş, 2018; 78). Ancak üçüncü dalga feminizm akımı, birinci ve ikinci dalga feminizm akımları gibi kadın sorununu farklı açılardan ele alan teoriler üretememiştir.¹

¹ Bk. Michel, 1999: 79-81

Feminizm hareketleri sosyal değişmeler, bilimsel gelişmeler, kadınların maruz kaldığı ikincilleştirilme, ezilme ve sömürü çeşitlerinin değişmesi gibi nedenlere bağlı olarak günümüze değin dördüncü dalga, beşinci dalga feminizm hareketleri şeklinde farklılaşarak devam etmektedir ve görünen odur ki zaman ilerledikçe feminizm hareketleri de farklı dalgalarla devam edecektir.

Özetle feminizmin sistemli bir hareket olarak ortaya çıkmasını sağlayan Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından kadınların istediklerini, yani ikincilikten ve değersizlikten kurtulup haklarını tanıma ve alma çabasıdır. Birinci dalga feminizm daha sistemli ve kadın haklarına dair teoriler üretmiş ve dünyanın birçok yerinde de bu konuda hareketlenmelere neden olmuştur. Bu feminist söylemlerin etkisi 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda da görülmüş, mezkûr hareket taraftar bulurken karşıt görüşlerin de düşüncelerini temellendirme girişimlerinde bulunmalarına neden olmuştur.

Batı'da özellikle Orta Çağ'da kadınların pek çok haktan mahrum bırakılması; hatta birçok kişinin cadılıkla suçlanması ve bunların neredeyse hepsinin kadın olması, buna bağlı olarak da cadılık kavramıyla kadın kavramının birbiriyle ilişkilendirilmesi söz konusu çağda Avrupa'da kadına bakış açısının en önemli göstergelerindendir. Hz. Havva'nın Hz. Âdem'i kandırmasıyla insanın cennetten kovulmasına neden olan önemsiz hatta denetim altına alınması gereken bir varlık şeklinde kadını telakki ederek kadının iyi bir varlık olmadığı dinî temellere dayandırılarak delillendirilmeye çalışılmıştır. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda kadına karşı oluşan negatif bakış açısı ve eylemler oldukça ileri düzeye çıkmıştır. Böyle bir ortamda kadınlar özgürlük, kardeşlik, eşitlik gibi ilkelerin belirlendiği Fransız İhtilali (1789) sonrasında bu ilkelerin kendileri için değil erkekler için bir anlam ifade ettiğini anladıkları andan itibaren önceki bölümde belirtildiği üzere dönem açısından önemli görülen haklarını aramaya başlamışlardır.

Batı'da 18. yüzyılda görülmeye başlayan kadın hareketleri asker ve yönetici olan erkeklerin mutlak egemenliğine dayanan Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda, özellikle yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlamıştır. İki farklı toplumdaki kadınların yaşadıkları sorunların farklılığı, yaşam koşulları vb. nedenler, kadın hareketlerinin başlama zamanlarının ve sorunlara karşı yaklaşım tarzlarının her zaman aynı olmamasının en dikkat çekici nedenlerindendir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin dinî bir yapıya sahip olması, değişimin dağılması da beraberinde getireceği düşüncesiyle değişimlere karşı olumsuz bir tavrın bulunması bu gecikmede önemli ölçüde etkili olmuştur (Çokoğullar ve Bozaslan, 2014. 173).

Orta Çağ'da kadına dair Antik Çağ'dan gelen kadının erkekten alt seviyede bir yapıya sahip olduğu düşüncesinin etkileriyle ve erkeğin kadını tahakkümü altında tutmak için dinî deliller ve kurallar getirmesine benzer şekilde İslâm dünyasında da birtakım dinî deliller, tasavvufî düşünceler ve şer'î kurallar ile kadın yine erkeğin hükmü altında tutulmaya çalışılmıştır (Altunya, 2011: 77-97). Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti'nde genel anlamda kadın benzer şekilde tahakküm altında tutulmak istenmişse de Batı'daki kadının şartlarından çok daha iyi şartlara sahip olmuştur. Osmanlı'ya feminizm dalgalarının daha geç gelmesinin nedenlerinden biri de daha ılımlı olan şartlardır. Hiyerarşik yapılanmada hem hukukî hem örfî açıdan kadın, erkekten alt seviyededir ve belirli oranda kendi özel alanı içerisine hapsedilmiştir. Orta Çağ ve yakın zamana kadar hukuk kurallarını belirleyenlerin, şer'î hükümleri verenlerin erkek olması ve bunun için kadına fırsat verilmemesi, hukukî ve dinî alanlarda erkeklerin kendi düşünce, inanç ve isteklerine uygun şekilde hüküm verip yorumlar yapması genel anlamda kadının aleyhine bir şekillenmeye neden olmuştur. Kadının toplumsal ve aile içindeki konumu da bunlar çerçevesinde belirlenmiştir.

Ezilmişlik açısından ve yaşadıkları sorunlar bakımından birbirinden farklılıklar olsa da farklı toplumlarda yaşayan kadınların ve onların haklılığına inanan bazı erkeklerin 18. yüzyılda değişmekte olan eşitlik ve özgürlük söylemlerine kayıtsız kalmaları beklenemezdi. Osmanlı Devleti'nin o dönemlerde içinde bulunduğu buhranlı durum ve çözülmeyi engellemek için çözüm arayışlarının olmasına da bağlı olarak bir dönüşüm ihtiyacı ile de birleşen Fransız devrimin yankıları Osmanlı'yı da büyük ölçüde etkilemiştir. Osmanlı'da 18. yüzyılda başlayan yenileşme çabaları ve buna bağlı olarak Batı'daki demokratikleşme girişiminden haberdar olan bir kısım Osmanlı burjuvasının düşüncelerinde Fransız devriminin ve demokratikleşme düşüncelerinin etkileri bulunmaktaydı. Buna karşın Osmanlı toplumu, hâlâ padişahın örfî hukuku ve şer'î kanunların hâkim olduğu bir yapıya sahipti (Berktaş, 1996: 758).

Öncelikle III. Selim döneminde başlayan yenileşme çabalarıyla birlikte kanunlarda da revizyona gidilmeye çalışılmış; ancak bunların da tam bir demokratikleşmeyi sağlayamadığı devletin örfî kanunlara dayandığı ve şer'î yapısının değişmediği, dolayısıyla mutlakîyetçi yapının devam ettiği görülmektedir. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) başkanlığındaki bir komisyon tarafından 1868-1876 yılları arasında oluşturulan *Mecelle*'nin oluşturulma gerekçesinde "El hâsıl bu Mecelle'de mezhebi Hanefî'nin haricine çıkılmayıp" ifadesi Hanefî mezhebinin esas alındığına delâlet etmektedir. Hanefî mezhebine mensup bir kısım imamların sözlerinin nassa ve asra uygun olması sebebiyle tercih edildiği belirtilmiştir ki bu, örf ve

âdetlerin fikhî hükümlere uygunluğunu sağlamak ve bunları imam sözlerine dayandırmak suretiyle devletteki örf ve âdeti olduğu gibi koruyabilme ilkesi düşünülmüştür (Sencer, 1999: 170-172).

Devletin zikredilen yapısına rağmen değişimin ayak sesleri 19. yüzyılın başlarından itibaren duyulmaya başlamıştır. Bunların içinde doğal olarak kadınların toplumdaki ve yaşam şartlarındaki yerlerini sorgulamaları ve bunun neticesinde birtakım haklara ilişkin taleplere yönelik kadın hareketleri de bulunmaktadır. İleride bahsedeceğimiz üzere Osmanlı'da kadın konusuna ilk olarak aile, ev içi özel alan gibi konular çerçevesinde değinilmiştir. Günümüzde kısa bir süre öncesine kadar ailesel konulara eğilen düşünce ve eylemler feminizm dâhilinde kabul edilmediğinden Osmanlı'daki bu ilk hareketlenmenin feminizm içinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusundaki zihinsel bulanıklığı gidermek uygun olacaktır (Van Os, 2001: 336).

Osmanlı'da 19. yüzyılda mevcut olan aile yapısının eleştirilmesi, modernleşme taraftarlarıyla karşıtları arasındaki çizgiyi tamamen ortaya çıkarmış, geleneksel ailenin korunması için kadının kontrol altında tutulması gerektiği tezi ileri sürülmüş ve bu uğurda çaba harcanmıştır. Eğitilmiş, milliyetçi, aydın erkekler tarafından ise modernleşmeye karşı direnen kadın-anne tipi değiştirilmeye çalışılmıştır (Akagündüz, 2013; 63).

Tanzimat dönemi Türk romanlarında dahi kadın konusu önemli bir yer tutmuştur. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Sâmipaşazâde Sezâi (1860-1936), Peyami Safa (1899-1961) ve Fatma Aliye (1862-1936) gibi yazarların eserlerinde kimi zaman geleneksel aile yapısı, evlilik, kadının toplumda bulunması gereken yeri gibi konular ele alınıp onaylanırken, kimi zaman da geleneksel aile, kadın modeli eleştirilerek kadının eğitime önem verilmesi, görücü usulü evliliğe karşı çıkış gibi konular işlenmiştir (Karabulut, 2013). Ancak kadınların değişmesine yönelik istekleri de bir sınırdadır. Bu dönemde gelişen modernleşmeye ve kadının sosyal hayatta görünür olmasına rağmen kadın, erkeğe bağımlı olmalıydı. Feminist görünen erkeklerin şekillendirdiği şey aslında daha önce din ve töre ile daha katı bir şekilde sınırlandırılan kadının, modernleşme taraftarları tarafından kendi istedikleri bir kadın modeli oluşturmak amacıyla yine kadını kendi kurallarıyla sınırlandırmak ve şekillendirmektir. Kadın için istenilen eğitim hakkındaki amaç, kadının toplumda daha özgür olabilmesi, çalışma hayatına katılabilmesi gibi doğal haktan ziyade iyi bir eş ve iyi bir anne olabilmesi, devletin daha iyi konumlara gelebilmesi için kadının da iş gücünden yararlanabilme şeklinde belirtilebilir.

Kadının aile ve toplumdaki konumuna ilişkin basında yer alan ilk ciddi tartışmalar Namık Kemal (1840-1888)'in 1872'de "Tasvîr-i Efkâr" gazetesinde yayımlanan "*Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha*" ve yine 1872'de "İbret" gazetesinde yayımlanan "*Aile*" ve 1873'te aynı yerde yayımlanan "*Bizde Ahlâkî Hâlî*" başlıklı makaleleriyle başlamıştır (Yaraman, 2001: 37).

Osmanlı'da özellikle Tanzimat Fermanı ile (1839) başlayan yenileşme hareketlerinin de etkisiyle ortaya çıkan, kadına dair modernleşme ve kadının konumunu iyileştirme hareketleri genel olarak İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde gözlemlenmektedir. Fermanda kadınlarla ilgili hükümler bulunmasa da Osmanlı kadınının yaşamında sadece moda, yabancı dil, dönem açısından önemli görülen piyano çalma gibi alanlarda değişim olmamıştır. Bunların yanında belirli bir sınırdadır olsa da eğitim alabilmesi, sağlık sektöründe olduğu gibi kadına mahsus görülen bazı işlerde çalışma gibi oldukça mühim değişimlerin olduğu da gözlemlenmektedir (Ortaylı, 2007).

Osmanlı'da ilk feminist hareketlerin temel sebebi kadınların toplumsal yaşamda maruz kaldıkları sınırlandırmalar ve erkeğe göre ikincilleştirilmeleridir. Bunu gösteren ve Osmanlı'da ilk feminist hareketlerden biri olarak değerlendirilebilecek "üç kadın" imzasıyla "Terakki" (İlerleme) gazetesinde yayımlanan bir mektuptur. Bu mektupta imza sahipleri Boğaz vapur seferlerinde kadınlara ayrılan yerlerden şikâyetçi olmaktadır. Erkeklerle aynı ücreti ödedikleri halde kapalı yahut açık-ferah yerlerde oturabilme haklarının olmamasından şikâyet etmektedirler (Van Os, 2001: 336). Gazetenin 83. sayısında okuma-yazma bilmediğini ve mektubu bir başkasına yazdığını belirten bir kadının çok eşlilik meselesini sorgulaması (Çakır, 2021: 60), kadınların söz konusu mevzuda rahatsızlıklarını göstermesi ve bunu bir hak addederek söyleme dökme ve değişim taleplerinin görünen cephesidir.

Terakki gazetesinin bir eki olarak 1869'da çıkarılan "Terakki-i Muhâderat" da yayımlanan ilk kadın gazetesidir ve bundan sonra kadınlara ilişkin yayın organları artmaya başlamıştır.

Osmanlı'da kadınlar ilk olarak, Avrupa ve Amerika'daki kadınların oy isteklerinden farklı bir şekilde oy hakkı yerine genel toplum düzenini bozmadan gerçekleştirilebilecek değişimler istemişlerdir. Başlıca meselelerden biri kadınlar için sınırlı olan eğitim imkânlarının erkeklerle aynı şekilde sağlanmasıdır. Ancak bu durum onaylansa da eğitim, kadının bir insan hakkı olması dolayısıyla değil, daha başka

nedenlere bağılı olarak eğitim alması ve bilgili olması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerin en başında kadının, çocuğunu iyi eğitebilmesi için eğitim görmesi yer almaktadır. Diğerleri ise ev işlerinde iyi olmak ve devletin ekonomisi gibi meselelerde devlet için eğitimidir (Van Os, 2001: 339). Bunlar daha da artırılabilceği gibi şu ana temalarla da ifade edilebilir: Kadının eğitimi ev, eş, çocuk ve devlet içindir.

Eğitim talebinin ardından çalışma hayatı ve yönetimde söz sahibi olma yani oy hakkı taleplerine ilişkin yenileşmelerin kadınların da hakkı olduğu gerekçesiyle kadın hareketlerinde artışlar başlamıştır. Tabii ki bu konularda bir yandan söz konusu meseleler dâhilinde kadın hareketlerini destekleyen erkekler olduğu gibi karşısında yer alan anti-feminist hemcinsleri ve erkekler de mevcut olmuştur.

Özellikle 1908 II. Meşrutiyet dönemine doğru ve II. Meşrutiyet'ten sonra kadın konusu hem toplumda hem de siyasî çevrelerde tartışılan ve önem verilen temel konulardan birisi olmuştur. Dolayısıyla kadına dair konuların İslâmıcı, Batıcı ve Türkçü (Turancı) fikir akımları tarafından birbirlerinden ayrı düşünceler serdederek birçok alanda gündeme geldiğini müşahede etmekteyiz.

Kadın konusunda en çok çatışma İslâmıcı ve Batıcı fikir akımları arasında görülmektedir. Türkçülük akımı ise biraz daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Türkçü fikir akımın düşünürleri İslâmcılara ve Batıcılara göre daha etkili olmuşlardır. Çünkü İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından destek görmüşlerdir. Türkçü düşünürlerin bir kısmı İslâm'a girişten önceki zaman üzerinde durarak Osmanlı'da kadının durumunu bu çerçevede ele almış, bazıları da İslâm dininin yorumlamalarına tekrar bakmak gerektiğini düşünmüştür. Ziya Gökalp (1876-1924), Halide Edip (1884-1964), Gaspıralı İsmail (1851-1914), Ömer Seyfeddin (1884-1920), Fuad Köprülü (1890-1966), Yusuf Akçura (1876-1935) gibi aydınlar bu fikir akımın temsilcileri arasındadır. Ziya Gökalp, Türkleri gerçekte demokrat ve feminist olarak nitelendirmiştir. Ona göre "Zaten feminizm, demokrasinin yani müsavattın kadınlara ait bir tecellisinden ibarettir." (Gökalp, 2019: 151, 160). Gökalp'e göre Türkler kadına en çok değer veren millettir. Eski Türklerde kadının ve erkeğin eşit sayıldığını belirten Gökalp, çok eşlilik konusuna da değinerek onlarda çok eşlilik olmadığını söyler. Kadınların kale kumandanı, vali, sefir gibi üst düzey devlet görevlerini de yaptıklarına dikkat çeker (Gökalp, 2019: 162). Eski Türklerde feminizmin en önemli prensip olduğunu savunan Gökalp'e göre, ahlâkî konularda da kadın ve erkek aynı derecede mükellef sayılır. Kadımlar, İran ve Yunan medeniyetinin etkisiyle erkek kontrolünde bir esarete düşmüşler ve hukukî açıdan da alt derecelere inmişlerdir. Gökalp, Türkçülük akımının ortaya çıkmasıyla birlikte feminizm fikirlerinin de inkişaf ettiğini ifade etmiştir. Bu sebeple o, gelecekteki Türk ahlâkının esaslarının "millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber demokrasi ve feminizm" (Gökalp, 2019: 166) olması gerektiğini ifade ederek kadının bir devletteki, toplumdaki önemli yerine de vurgu yapmaktadır. O, modern devletteki eşitlik ilkesinin nikâh, boşanma, miras, çalışma ve siyasî haklarda kadın ve erkeğin eşit olmasını gerektirdiğini ifade eder (Gökalp, 2019: 171) ki bu, Türkçülerde kadının mevcut konumundan duydukları rahatsızlığın bir ifadesidir.

İslâmıcı aydınlar, kadın söylemleri ve kadın hareketlerini Avrupa taklidi olarak değerlendirmişler ve benimsenmemesi gerektiğini savunmuşlardır. İslâmcıların radikal ve ılımlı kanatlarında çeşitli fikir ayrılıkları mevcuttur (Bulut, 2013: 323). İslâmıcı görüşün önde gelen isimleri arasında Mehmet Akif (1873-1936), A. Hamdi Akseki (1887-1951), Sait Halim Paşa (1865-1921), Musa Kazım Efendi (1858-1920), Mustafa Sabri (1869-1954) gibi isimler sayılabilir. Bunlardan radikal İslâmıcı akım tarafında yer alan Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin kadınların çarşafsız olarak ve bir erkeğin yanında sokağa çıkmasına katı bir tavırla karşı çıkması ve hatta kadınların dışarıya çıkarken çarşaf giymesini zorunlu kılacak bir kanun çıkarılması talebi, bu akımın kadınlar üzerinde dine dayandırdıkları bahanelerle tahakküm oluşturma arzularının şiddetini göstermektedir. Ayrıca Musa Kazım, Mustafa Sabri gibi radikal İslâmcılar kadına boşanma hakkının verilmesine dahi şiddetle karşı çıkmışlardır (Berkes, 2003: 447-448). Dolayısıyla bu düşünce akımında kadın, kendi hayatını yaşayamayan, evin içine hapsedilmek istenilen, sahibi erkek olan bir varlık şeklinde yaşamaya mahkûm edilmek istenmektedir.

İslâmıcı akımın ılımlı kanadında ise kadının konumuna dair daha makul görüşler serdedilmiştir. Örneğin Mehmet Akif, çarşafın çıkarılma bahanesiyle tam anlamıyla Batı tarzı bir kadın modeli oluşmasına karşı tavır almıştır. Kadının toplumda ezilmesine, alt seviyede görülmesine ve çok eşliliğe karşı çıkmış, kadınların eğitimi konusuna da pozitif bir tavır içerisinde olarak kadınların eğitim görmesini savunmuştur (Bulut, 2013: 324).

İslâmcılarda olduğu gibi Batıcı düşünürler arasında da görüş ayrılıkları mevcuttur. Batıcı düşünürlerden Sabahattin Asım, Türk kadının ikincilleştirilmesinde İslâmiyet ve tesettürü müsebbip olarak görmekte ve İslâmî kuralların topyekûn reddedilmesi gerekliliğini savunmaktaydı. Buna karşın Abdullah Cevdet (1869-1932) ise ılımlı İslâmıcı Mehmet Akif'in görüşlerine benzer görüşler belirtmekte, kadın ve aileyi onunla aynı yükümlülükler ile sorumlu tutmaktaydı. Üstelik o, diğer Batıcı düşünürlerden farklı olarak dini pek

fazla eleştirmemektedir. Hâlihazırda olan evlenme ve boşanma kurallarını tasvip etmemiş ve kadınlar için mevcut bulunan eğitim imkânlarının artırılarak daha fazla eğitim imkânı sağlanmasını savunmuştur (Özkiraz ve Arslanel, 2011: 8).

Tanzimat sonrasında özellikle II. Meşrutiyet'e yaklaşırken ve II. Meşrutiyet döneminde kadın meselesi Osmanlı'da düşünsel ve eylemsel alanda oldukça önemli bir noktadadır. Daha önce belirtildiği üzere kadın ve feminizm konuları ile kadın hareketleri hem kadınların hem de erkeklerin gündeminde yer alarak çeşitli tartışmalarda mihenk taşlarından biri olma konumunu haizdir. Konunun bireysel olarak ele alınmasının yanı sıra dönemin önemli fikir akımları arasında özellikle İslâmcı, Batıcı ve Türkçü akımlar tarafından şiddetli bir şekilde ele alındığı gözlemlenmektedir. Bunlardan İslâmcı ve Batıcı fikir akımları kadın ve feminizm konularında neredeyse tamamen birbirine tezat bir tavır sergilemişlerdir. Dönemin İslâmcı fikir akımı kapsamında yer alan Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi de kadın ve feminizm konusunda düşüncelerini açıkladığı yazılar kaleme alınmıştır. İslâmcıların kadın konusundaki düşüncelerini belirli ölçüde anlayabilmek için İslâmcı bir düşünürün bu konudaki fikirlerine bakmak genel bir kanı oluşturmada yardımcı olabilir.

3. ŞEBBENDERZÂDE'NİN FEMİNİZM VE KADIN ALGISI

Düşünür Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin feminizm ve kadın hakkındaki görüşlerini feminizmin geçersizliği ve meşru kabul edilmesi halinde ortaya çıkacak tehlikeler, İslâm'ın kadına verdiği değer ve toplumdaki yeri hakkındaki görüşleri çerçevesinde ele alacağız.

3.1. Feminizmin Geçersizliği

Tanzimat sonrası ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı Devleti'ni içine düştüğü çöküş sürecinden çıkarmak için birçok düşünür fikirlerini ortaya koyarken Osmanlı toplumu için önemli bir konu olan kadın ve kadın hareketlerine dair meseleleri de merkezî noktaya yerleştirirler. Onların fikirlerini şekillendiren ana etkenler çerçevesinde konu hakkında fikir beyan edenlerin İslâmcılar, Batıcılar, Türkçüler şeklinde temelde üç akım etrafında değerlendirildiğini daha önce belirtmiştik.

On dokuzuncu yüzyılda net bir kabul olmadığı ve akımın sınırlarının tespit edilmemiş ve de ilkelerinin tam olarak belirlenmemiş olması dolayısıyla günümüzdeki anlamda “ideolojik bir hareket hüviyeti” kazanmamış olduğu için İslâmcılık akımına kimlerin dâhil olduğuna dair bir tespit bulunmak güçtür. Buna karşın İslâmcılık “*Belirli konularda birbirinden farklı düşünebilen kişilerin dahil olduğu anlamlı bir tabir olarak görünmektedir.*” (Özcan, 2001: 62-65). İslâmcılığın doktrinel bir tanımı olmasa da birtakım yayın organlarında, romanlarda ortaya çıkan İslâmcı düşüncenin genel çerçevesi inanç, ahlâk, ibadet, siyaset, eğitim alanlarında İslâm'ı tüm sosyal ve bireysel alanlarda tekrar hâkim kılmak suretiyle Müslümanları medenileştirmek; Batı hâkimiyetinden, geri kalmışlıktan, istibdat düzeninden kurtarma şeklinde belirlenebilir (Özcan, 2001: 62-65). Buna göre Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi de düşüncelerinin genel yapısı itibarıyla İslâmcı düşünürler arasında değerlendirilmektedir.

Şehbenderzâde, yaşadığı dönemde İslâmcılarla Batıcıların arasında olan yüzeysel gerginliği adeta orta noktada yer alan yazılarıyla azaltan bir ilim adamıdır (Ülken, 2021: 424). İslâm dünyasının –ki Şehbenderzâde'nin asıl önemseddiği yıkılışa doğru olan Osmanlı Devleti'dir- geri kalmışlığı ve Batı'dan gelen tehlikeler için onun temel çözümü, gerekli olan bilimsel alanlarda Avrupa'dan alınması gerekeni almak, zararlı olanları ise önlemek ve İslâm'ın özüne dönerek her alanda İslâm'ı hâkim kılmaktır. İslâmcılar için din ve gelenekte kadına dair meseleler mühim konular arasındaydı ve 19. yüzyılda Osmanlı kadınlarını da etkisi almaya başlayan feminizm akımı ve modernleşme konusu İslâmcı düşünürlerin görmezden gelebileceği bir mesele olamazdı. Dolayısıyla Şehbenderzâde de Osmanlı kadını etkileyen feminizm konusuna, buna bağlı olarak da sosyal hayatta kadına dair birtakım meselelere ilişkin düşünceler belirtmiştir.

Düşünür, dönemin yayın organlarından *Hikmet Gazetesi*'nde 1908 yılında bir seri olarak kaleme aldığı yazılarında kadın ve feminizm konularını incelemiştir. Feminizm değerlendirmesini İslâm dini, hikmet ve bilim çerçevesinde yapacağı anlaşılan Şehbenderzâde, feminizme doğrudan karşı çıkmak yerine belirtilen çerçevede feminizmde üzerinde durulan bazı konuların feminizm açısından geçersizliğini ispatlama yolunu tercih eder. Zira dönemin İslâmcı akımında dinde kadın ile ilgili belli başlı konularda açık hükümler olduğu için reddi söz konusu olmamakta, keyfiyetiyle ilgili fikir ayrıcalıkları olabilmekteydi ve dinde açık hükümler olduğu için meseleleri rasyonel bir zemine oturtmak gerekliydi (Demirci, 2020: 219-220). Bu noktada Şehbenderzâde söz konusu gereklilikten dolayı feminizm ve buna bağlı olarak kadına dair bazı meseleleri rasyonel yolla ele almaktadır.

Şehbenderzâde feminizm konusunu tartışmaya başlarken daha yazısına attığı başlık ile bu konudaki ana düşüncesinin ne olduğunu belirlemektedir. O, feminizm akımını kadınların felaket sebepleri olan bir akım olarak ifade etmektedir (Şehbenderzâde, 13 Mayıs 1326: 1). Dolayısıyla feminizm, ona göre, kadınların mahvolmalarına sebebiyet verecek bir akımdır. Böylelikle daha ilk ifadesiyle feminizmi onaylamadığını göstermiş olmaktadır.

Düşünür feminizm değerlendirmesine başlarken ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'den "*Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar...*" (Nisâ, 3/34) anlamındaki ayeti zikreder. Ardından yeni bir varlık bilgisi anlayışı ortaya koyan, insan ve insanî değerleri ön plana çıkaran bir ahlâk anlayışı belirleyen Alman filozofu Nicolai Hartmann (1882-1950)'in² (Hartmann, 1998: 53,174) görüşüne başvurur ve "*Hayâmatla erkek ile dişi aynı iştiğâlâta mâliktir. Lâkin mütemeddine-i beşeriyede (medeni insan toplumunda) keyfiyet böyle değildir.*" ifadesini nakleder. Yapmış olduğu bu girişle erkek ve kadının eşitliğine en baştan karşı çıkmaktadır.

Mezkûr konuya dair görüşlerini bir sistem dâhilinde açıklayan Şehbenderzâde, feminizm hakkında görüş belirten düşünce akımlarını kategorize etmekle işe başlar. Buna binaen dönemdeki fikir akımlarını dört grupta değerlendirmektedir.

- 1- Vatanın selameti ve millî ilerlemeyi akıllıca bir alma (Avrupa medeniyetinden alınacaklarla ilgilidir) ve dinî ve millî fikirleri koruma şartıyla mümkün görenler.
- 2- Geleceği yok sayıp sadece eski bilgilerle yetinen ve alıntı yapmaktan sakınanlar.
- 3- Dini, milleti, geçmişi unutup kabul etmeyerek kurtuluşu Avrupa'yı her şekliyle taklit etmekte bulanlar.
- 4- Ne dediğini, ne demek istediğini kestiremeyenler (Şehbenderzâde, 13 Mayıs 1326: 1).

Şehbenderzâde bu tasnifte dördüncü grup hakkında konuşmayı dahi lüzumsuz görmektedir. Ona göre bu grup oldukça kalabalıktır. Bunlar sürekli olarak fikirlerini değiştirirler, hatta birbirine zıt fikirler dahi belirtebilirler. Son iki grup ifrat ve tefrit noktasındadır. Üçüncü grup Osmanlı toplumunu maneviyattan ve güçten yoksun bir taklitçiliğe yönlendirmek ister. Dördüncü grup, milletimizin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan günümüz ve gelecekteki ilerlememizden yoksun bırakmayı isterler ki bunlar ilim ve irfanın kaynağı olan Hz. Muhammed'in düşüncelerini yok saymışlar, ifrat ve tefriti de orta yola tercih etmişlerdir.

Şehbenderzâde, millet ve vatanın kurtuluşunu birinci sınıfın fikirlerinde görmektedir ancak bunların azlığından yakınmaktadır. Bunlar düşüncelerinde inancı esas alıp inanca dayanırken, ikinci ve üçüncü grup akla dayanır.

Üçüncü grubu millî bir tehlike olarak gören Şehbenderzâde, bunlara göre Doğu'ya ait şeylerin hiçbir değeri olmadığını, şayet Doğu- bu Osmanlı'dır- medenî olmak isterse başka dinî ve ahlâkî kuralları, hatta gerekirse dil, tarih ve milliyetini tamamen bırakmalıdır ve Avrupalılaşmalıdır. Buradan hareketle Şehbenderzâde, Osmanlı Devleti'ne Avrupa'dan alınarak kabul ettirilmeye çalışılan fikirlerden birinin feminizm olduğunu söyler (Şehbenderzâde, 13 Mayıs 1326: 2).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumların ve buna bağlı olarak kendini gösteren sosyal problemlerin ortasında olan Şehbenderzâde, bu konularda birçok düşünürün, siyasetçinin vs. farklı düşüncelere sahip olsalar da çözüm arayışı içinde olduklarının bilincindedir. O, mevcut olan problemlerden önceleneğin kadınların ilerlemesi ve gelişimi olduğunu düşünmektedir. Şehbenderzâde kadın problemlerini ve Avrupa'dan gelen feminizm etkilerini bir nevi hastalık olarak değerlendirir. Dolayısıyla bu problemlerin mahiyeti nedir ve çareler neler olabilir? sorularını sorar ve bunların araştırılmasını zorunluluk olarak addeder. Bu zorunluluk neticesinde farklı düşünceler çerçevesinde çareler bulunmayı da gözlemlemiştir. Bu minvalde o, feminizmin daha önce belirttiğimiz düşünce akımlarından üçüncüsü yani Avrupa'yı her şeyiyle kabul etmek ve benimsemek düşüncesinde olanların kadınlara dair problemler için buldukları çare olduğunu belirtir. Ancak ona göre feminizm yanlış bir düşünce akımıdır (Şehbenderzâde, 13 Mayıs 1326: 2).

Dönemin Batıcı fikir akımı içinde sayılan Baha Tevfik (1884-1914)'in feminizmi tasvip eden düşünceleri Şehbenderzâde'nin belirttiği yönelimin en açık örneklerindedir. Onun Fransız feminist yazar Odette Laguerre (1860-1956)'dan çevirmiş olduğu "*Feminizm âlem-i Nisvân*" adlı eserinin Osmanlı toplumunda

² Bk. Hartman, 2005.

feminizmin görünür olmasını sağladığı söylenebilir (Coştu, 2020: 439). Ona göre Batı'nın ancak 20. yüzyılda farkına vardığı feminizm, İslâm âleminde hep vardı (Baha Tevfik, t.y.: 62-63; Baha Tevfik, 2015: 102-103). Baha Tevfik, “İslamiyet ve Feminizm” yazısında Kur’ân ayetleri ve hadisler kullanarak, Avrupa ve İslâm tarihinden karşılaştırmalara yer vererek toplumun genel beklentisine uygun bir feminizm açıklaması yapmaya çalışır (Coştu, 2020: 439). Feminizmin akla uygun dönüşümlerle İslamiyet’te gerçek anlarda bir tekâmül geçirdiğini ifade eder (Baha Tevfik, t.y.: 67; Baha Tevfik, 2015: 106).

Şehbenderzâde, kadınlara dair emir ve uygulamalarda İslamiyet’i eleştirenlerin çoğunluğunun tesettür ve çok eşlilik konularına itirazlarının olduğunu belirtir. Ona göre bu kimseler evlilik ve aile kavramlarını ve bunun toplumsal anlamını anlayabilmiş değillerdir (Şehbenderzâde, 13 Mayıs 1326: 2).

Feminizmin taleplerinin tamamının eşitlik amacına dayandığını belirten Şehbenderzâde, kadının kendisinin erkekle eşit olduğunu ifade edildiğini ve bunun genel kabulünün istendiğini açıklar. Ancak ona göre soru eşit olmakta değil, eşitlikten anlaşılan şeyin doğruluğunun tahkikidir. Buna binaen o, insanın tekâmül tarihinde kadın ile erkeğin eşit olduğu bir zaman olup olmadığı, şayet varsa bu eşitliğin manasının ne olduğu sorularını sorar. Bu sorulara direkt cevap vermeden önce feminizmi fen açısından değerlendirip geçersizliğini ispatlayacağını ifade ettiği üzere öncelikle hayvanlar âleminde eşitlik konusunu değerlendirir. Ona göre tarihte hayvanlar üzerinde düşünüldüğünde erkek ile dişi arasında resmî olmayan bir eşitliğin varlığı görülür. Ancak bu eşitlik eski zamanlardadır. Çünkü tekâmül basamaklarında yükseldikçe, dişi ve erkek arasındaki fark ilerlemeye oranla ortaya çıkmaktadır. Biyoloji ilmine göre dişi ve erkek arasındaki farkın büyüklüğü, tekâmülün de büyüklüğünü gösterir (Şehbenderzâde, 13 Mayıs 1326: 2-3). Şehbenderzâde, hayvanlar âlemini inceleme neticesinde ilk başta bir varlıkta çift cinsiyetlik varken gelişmiş hayvana doğru gidildikçe tedrici olarak erkek ve dişi farkının oluşup belirginleştiğini, bunun en son noktasının da insan olduğunu söyler (Şehbenderzâde, 13 Mayıs 1326: 3). Düşünür bu konuda Alman felsefeci Hegel (1770-1831)’in tinin belli birtakım aşamalar neticesinde oluşumu fikrine göndermede bulunur (Hegel, 1986;1995).

İlim üzerinden eşitliği anlatmaya çalışan Şehbenderzâde insanın, daha önceki nesillerin geçirdiği tekâmül devirlerini geçirmesindeki amacın o noktada kalmak değil, aksine daha da gelişmek için olduğunu, dolayısıyla burada bir yükselmenin bulunduğunu ifade eder. Bunu da erkekle kadın arasında biyolojik farklılıkların tedricen oluştuğuna bir delil olarak sunar (Şehbenderzâde, 20 Mayıs 1326: 2).

Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların, medeniyetin ilerlemesine bağlı olarak büyük oranda arttığını ifade eden Şehbenderzâde, bu farklılıkları sebep göstererek kadının çalışma hayatına dâhil olma isteğini değerlendirir. O, kadın ile erkek arasında olan bu farkların aslında kadının lehine bir durum olduğu ve onu yücelttiği kanaatindedir. Ona göre iki cins arasındaki farklar, kadınların zor işlerde çalışmalarından, kendilerine lakayit davranılmasından müstesna kılmaktadır. Aynı zamanda bu farklar nedeniyle kadınlara yüksek bir mevki verilmiştir ve bu mevkiye bulunmaları gerekir. Şehbenderzâde bütün bunlara rağmen feminist hareketin kadınların da erkeklerin çalıştığı işlerde çalışması gerektiğine dair söylemlerini anlamsız bulmakta ve tenkit etmektedir (Şehbenderzâde, 27 Mayıs 1326: 6).

Düşünürün, kadının erkekle aynı işleri yapması konusunda Platon (M.Ö. 427-347)’un düşüncelerini de tasvip etmediği görülmektedir. Şehbenderzâde’nin de Platon’un *Timaios* ve *Devlet* eserlerine atıfta bulunduğu üzere Platon, kadınların tabiatlarının erkeklerinkine benzer bir hale getirmek, iki cins arasında ahenk olması için kadınların da erkeklere mahsus işlerde çalıştırılmasını, hatta savaşa katılmaları gerektiğini savunmuştur (Platon, 1997: 11). Şehbenderzâde, Platon’un *Devlet* eserine de atıfta bulunur ve bu eserden kadınların erkekler gibi av, savaş, vb. işler ile meşgul olması mı yoksa yalnızca çocuk büyütme işini mi yapması gerektiği sorusunu alır (Şehbenderzâde, 27 Mayıs 1326: 6). O, üstün zekâsına rağmen Platon’un gelişmiş bir toplumda kadının yüksek bir mevki bulunduğunu ve medeniyet gelişiminin kadını yükselttiği mevki görememiş olduğunu düşünmekte ve bu yönden de eleştirmektedir (Şehbenderzâde, 27 Mayıs 1326: 6). Ancak onun bilerek veya bilmeyerek atladığı nokta, Platon’un bireysel yetenek konusuna dikkat çektiğidir. Platon bu eserinde kadınların da erkeklerin yaptığı işlerde çalışmalarını gerektiğini belirtir. Fakat şu şekilde bir ayrıma gider. Nasıl ki yaratılış dolayısıyla her bir erkeğin yetenekli olduğu veya yapabildiği iş ayrışsa kadınların da aynı şekilde bireysel yetenekleri ve güçleri farklıdır. Bundan dolayı kadınlar da erkekler gibi yetenekleri doğrultusunda uygun olan işlerde çalıştırılır. Bu, her bireyin hekimliğe yeteneği olmaması gibidir (Platon, 2010: 154-160).

Şehbenderzâde bu konuda dönemin diğer İslâmcı düşünürleriyle paralel fikirlere sahiptir. Zira Peyami Safa’nın belirttiğine göre İslâmcılar açısından “Şeriatin emrettiği şeylerin hepsi faydalı, yasak ettiği şeylerin hepsi zararlıdır” (Peyami Safa, 1981: 57). Buna mukabil kadınların çalışma hayatına ve kamusal alanlara girmeleri, İslâm’ın koyduğu kurallara uyulmaması demektir. Kadınların çalışma hayatında yer

almalarını onların özgürlüğü olarak da değerlendirdiğimizde İslâmcı düşünür Sait Halim Paşa'nın bu konudaki düşünceleri oldukça dikkat çekicidir. Sait Halim Paşa, birçok uygarlığın çöküş sebebinin kadınların özgürleşmesi olduğunu iddia etmektedir (Berkes, 2003: 447). O, bu konuda şunları söylemektedir:

“Kadınların özgürlüğü fikrine esir olan kişiler. Batı’da kadının erkekten üstün durumda olması sayesinde o uygarlığın salt özgürlük eseri olduğunu sanıyorlar. Tarihin bize öğrettiği gerçeklerden biri, uygarlıkların çok kez kadınlar saltanatı, kadınlara salt özgürlük tanınması yüzünden çöktüğüdür.” (Mehmed Said Halim, 1332: 23-24).

Said Halim Paşa'nın kadın özgürlüğüne ilişkin bu düşünceleri, Şehbenderzâde'nin düşünceleriyle karşılaştırıldığında bu konuda Şehbenderzâde'nin daha ılımlı bir tavır sergilediği görülmektedir. Ayrıca Paşa'nın “kadınlara salt özgürlük tanınması” ifadesi, kadınların sahip olduğu yahut kısıtlandığı bütün haklarda erkeklerin söz sahibi olduğu ve özgürlük dâhil her konuda kadını bir mahkûm gibi tahakküm altına alma konusunda kendilerini yetkin ve haklı görmelerinin bir neticesidir.

Şehbenderzâde kadın ve erkek arasındaki maddî ve manevî farkları belirleyen şeyin sosyal hayatta görevleri ayırma kanunu olduğunu ve medeniyetin ilerlemesine bağlı olarak kadın ve erkeğin görevlerinin de daha belirgin bir şekilde ayrıldığını belirtmektedir. O, bu görüşünü Fransız sosyolog Emile Durkheim (1858-1917)'in görüşleriyle temellendirmeye çalışır ve Durkheim'in evliliğin toplumsal bir kurum oluşunu görevlerdeki ayrılığa dayandırdığını; evlilikte birbirine söz verme ve sağlamlığının sebebinin de yine iş bölümünde olduğunu söylediğini ifade eder (Şehbenderzâde, 27 Mayıs 1326: 6).

Şehbenderzâde, ilim ve fen açısından yaptığı açıklamalar neticesinde medenileşmenin kadın ve erkek arasındaki iş bölümünün hukukî açıdan ayrıldığını belirlediğini iddia eder. Kadın ve erkeğin birbirinden farklı olduğu, dolayısıyla feminizmin temel söylemi olan eşitlik meselesini ilim ve fen açısından açıklığa kavuşturduğu kanaatine varan Şehbenderzâde, oluşturduğu bu temelle artık feminizmin meşru olup olmadığı meselesini ele alıp değerlendirmektedir.

3.2. Feminizm Anlayışının Tehlikeleri

Düşünür, kendi kendisine sorduğu bir sorudan hareketle feminizmin insanlığın zeval bulmasına razı olmakla eşit şey olduğunu iddia etmektedir ve bu durumda feminizmin meşru olup olmayacağı tartışmasına girmektedir. Bu soruya direkt kendisi cevap vermeyerek ilim erbabının buna “hayır” cevabını verdiklerini; yani feminizmin meşru olmayacağını belirtir. Yapmış olduğu açıklamalar neticesinde feminizm akımını “cinayet-i medeniyenin en mekruhu ve şeni'i” olarak nitelendirir (Şehbenderzâde, 27 Mayıs 1326: 6).

Şehbenderzâde, “nisâiyyun mesleği” dediği feminizmin tehlikelerini iki gruba ayırır. Bir tanesi, ahlâk ve maneviyatı doğrudan tehdit ettikleri için reddi kolay olan tehlikelerdir. Diğer ise feminizm ilke ve taleplerinin esareti kaldırma, özgürlüğü sağlama şeklinde görünmeleri dolayısıyla hakikat erbabını ve dahi şerefli insanların vicdanlarını kullanarak aldatan tehlikelerdir (Şehbenderzâde, 03 Haziran 1326: 7-8). Düşünür, ikinci grupta belirttiği tehlikeleri büyük ihtimalle daha fazla önemsemektedir. Feminizmin kadınlar için talep ettiği şeylerin aslında onlar için kaba hareket ve uygulamalar getirdiğini, bunu fark etmeyen kadınlar için ise bu taleplerin onları felakete sürükleyeceğini düşünmektedir. Bu talepler onun nezdinde manevî ve ahlâkî açıdan uygun değildir. İnsan medenî bir varlık olup tekâmül neticesinde ahlâk ve maneviyat ile “nîm-i tabîi” (yarım tabii) olarak nitelendirilir. Bu sebeple de beşerî toplumun devamı ve mutluluğu için yalnızca insan tarafından sağlanan birtakım sebeplere gerek vardır (Şehbenderzâde, 03 Haziran 1326: 8). Şehbenderzâde söz konusu sebepleri kadın ve erkeğin yaratılıştan getirdiği kabiliyetler neticesinde toplumda üstlendikleri vazifelerde bulur. Bu yolla da yine kadın ve erkek farklılığına dikkat çeker. Buradan hareketle de feminizm ve kadının annelik, zevcelik gibi görevlerini değerlendirir.

Feminizmin anneliği küçümsediği, hatta annelikten nefret etme hissine kadar vardığını kabul eden düşünür, feminizm açısından anneliğin kadın için bir aşağılama, erkeğin aile reisliğinin de bir eşitsizlik olduğu açıklamasını yapar. Ona göre ise annelik, evlilik neticesinde kadın için faydalı bir sonuçtur (Şehbenderzâde, 10 Haziran 1326: 7).

Feminizmin anneliği reddetmesi gibi evliliği de hoş karşılamadığını belirten Şehbenderzâde, feminizme isnat ettiği bu görüşü erkeğin kadına üstünlüğünü ispatlama yoluyla çürütmeye çalışır. Ona göre insanlığın en başından gelinen güne kadar hem tabiat hem de ahlâk ve terbiye açısından doğrulandığı üzere temel kural ailede reislik mevkiinin erkeğe verilmiş olmasıdır. Nisâ Suresi 34. Ayet de Allah'ın bu konudaki kuralını belirtir. Ancak feminizmi benimseyen bir kadın için bu kuralın gayr-i tabii kabul edildiğini ve zulüm olarak görüldüğünü söyler. Çünkü onlara göre kadın ve erkek eşit olduklarından erkeğin bir hak ve

reisliği söz konusu olamaz. Dolayısıyla Şehbenderzâde'ye göre feminizm ilkelerinin kabul edildiği bir evlilik de olması gereken özelliklerini kaybettiği için evlilik olmaktan çıkmaktadır (Şehbenderzâde, 10 Haziran 1326: 7).

Şehbenderzâde feminizme karşı “*Le Mensonge du Féminisme*” (Feminizmin Yalanı) adlı eseri kaleme alan ünlü Fransız anti-feminist gazeteci yazar Theodore Joran (1858-1942)'a atf yaparak onun kadınların evlenmemesinin, feminizm akımının mantıkî bir sonucu olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir. Şehbenderzâde feminizmin evlilik kurumuna zarar vermesi sonucunda gayr-i meşru ilişkilere yönelme riskinin de ortaya çıktığı görüşündedir (Şehbenderzâde, 10 Haziran 1326: 7; Kutkan, 2016: 53).

Dönemin kadına dair en çok tartışılan meselelerinden olan kadının eğitimi konusuna da değinen Şehbenderzâde, feminizm taraftarlarının kadınların da erkeklerle aynı derecede eğitim görmelerinin gerekliliği düşüncesinde olduklarını belirterek, kadınların erkekler seviyesinde eğitim almasının kadınları annelik, eş olma gibi onlara mahsus görevlerden uzaklaştırdığı iddiasında bulunur (Şehbenderzâde, 10 Haziran 1326: 8).

Şehbenderzâde feminizm mesleğinin saymakla tükenmeyecek kadar zararının olduğunu belirttikten sonra, feminizmin bütün bu yanlış iddialarının “özgürlük” ve “eşitlik” düşüncesinin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını ifade eder. Ona göre eşitlik zorunludur; fakat bu, insana zarar verici ve değersizleştirici bir eşitlik değildir (Şehbenderzâde, 10 Haziran 1326: 8).

Feminizmi ilim ve fen açısından çürütme girişiminde bulunan Şehbenderzâde, konuya devam niteliğinde “İslâm ve Kadınlar” başlıklı yazısıyla İslâm'da kadının yeri ve İslâm'ın ona verdiği değeri açıklayarak yine feminizmin iddialarının geçersizliğini ispatlamaya çalışır. Konuyu İslâmî kanunlar açısından kadının hukuku, imtiyazları ve görevleri ile gelenek açısından kadınlara karşı yapılan uygulamalar şeklinde iki yönden ele alır.

3.3. İslâm'da ve Toplum Nezdinde Kadının Yeri

Şehbenderzâde İslâm'ın kadınlara tanıdığı haklar ve sorumlu tuttuğu vazifeler ile kadınların toplumda karşılaştıkları uygulamaların birbirinden farklı olduğunu beyan eder. Ona göre İslâm'ın kadınlar hakkındaki kanun ve emirlerinin bir kısmı sadece düşünce boyutunda kalmıştır ve bu konuda her toplumun kendi gelenekleri veya toplumsal kuralları geçerli olmuştur (Şehbenderzâde, 01 Temmuz 1326: 4).

Düşünür, eleştirilere maruz kalan İslâm'ın erkeği kadın üzerine koruyucu kılması ve erkeği ailede reis kılıp sorumlu tutması konusunda bu kanundan kadınların haklarından mahrum edilmesi veya da adaletten yoksun tutulması anlamında anlaşılmasında gerektiğini belirtir. Bu noktada yine kadın ve erkeğin farklılığına değinerek her iki cinsin yaratılışları itibarıyla birbirinden farklı olduğunu açıklar. Ona göre kadın ve erkeğin sahip oldukları özellikler ve yeteneklere göre aile ve toplumda görevleri ayrılmıştır (Şehbenderzâde, 01 Temmuz 1326: 4-5).

İslâm'ın kadınları eş olma ve annelik vazifeleriyle görevlendirmesi; namus ve faziletle sorumlu tutmasına bağlı olarak her erkeğin kadına nezaket ve hürmetle davranması gerektiğini belirten Şehbenderzâde, hatta erkeklerin karşılıklı iyi muamelede bulunma ve geçimi sağlamada zorunlu olduklarını söyler. Ona göre İslâm koruma, maddî geçimi sağlama ve zor işlerde erkeği sorumlu tutmaktadır (Şehbenderzâde, 01 Temmuz 1326: 5).

Kadın için annelik ve eş olmayı yüksek bir mevki olarak gören ve önemseyen Şehbenderzâde, İslâm'ın kadının kendisini koruması için bir silah olarak ona tesettürü emrettiğini düşünmektedir. Konuyu daha sonra feminizm konusuna bağlayacak olan düşünürü göre tatbik şekli Hulafa-i Râşidin döneminde görülmekle birlikte zaman içinde farklı gelenek-görenekler, istismarlar neticesinde ifrat ve tefritler de görülmektedir. Ancak tesettür, kadının iffet ve namusunu muhafazada kolaylık sağlar. İslâm'ın kadınları tesettürle zorunlu tutması onları saygıdeğer görmesi dolayısıyladır. Ancak feminizm, kadını gayr-i meşruluğa yöneltir. Bu durumda acaba hangisi kadını daha fazla yüceltmektedir (Şehbenderzâde, 01 Temmuz 1326: 5).

Sorduğu soruya Şehbenderzâde “Eğer kadınlar sadece erkeklerin eğlencesi ise feministler haklıdır.” demektedir. Ancak ona göre güzel sözlerle kadını yücelttiğini zanneden feministler, tetkikler sonucunda görüldüğü üzere gerçekte kadınlığın seviyesini düşürmektedirler (Şehbenderzâde, 01 Temmuz 1326: 5).

Düşünür, Avrupalıların Müslüman kavimlerde kadına karşı muameleleri dolayısıyla eleştirmelerini haklı bulur. Ancak onların yanıldıkları noktanın, kadınlara karşı muamelede toplumun, alışkanlıkların, medenîleşme şekillerinin etkisini göz ardı ederek bu durumu İslâm'a atfetmeleridir. O, bu konuda tesettür

adına çarşaf uygulamasını örnek verir ve bu tür bir tesettürün İslâm'da bulunmadığını, İranlıların bir uygulaması olduğunu belirtir. İslâm'ın ilk devirlerinden örnekler vererek tesettür uygulamasının gerçekte hiçbir zaman kadın ile erkeği mübalağalı bir şekilde ayırmadığını ve kadınları bir mahkûm gibi evde kalmaya mecbur bırakmadığını söyler (Şehbenderzâde, 01 Temmuz 1326: 5).

Şehbenderzâde iddia edildiği gibi İslâm'ın kadını bir mahkûm gibi sınırlamadığını ispat etmek için İslâm'ın ilk asırlarında kadınlardan muhaddisler, müfessirler vs. bulunduğunu, hatta âlimlerden ders alıp, âlimler yetiştirdiklerini belirtir. Ona göre gerileme dönemi başlar başlamaz, bunun etkileri ilk önce kadın konusunda ve kadınlara dair uygulamalarda hissedilmiştir (Şehbenderzâde, 08 Temmuz 1326: 5). Dolayısıyla Şehbenderzâde daha önce belirtilen eğitimin, kadının annelik ve eşlik vazifesinde sorunlara neden olacağı görüşüne uymayan bir tarzda İslâm'ın ilk dönemlerinde kadınların eğitimini örnek gösterip yüceltmektedir.

Düşünürün, döneminde kadınların, İslâm'ın onlara verdiği yüce saygınlığı görmediklerini ve haksızlıklara maruz kaldıklarını kabul ettiği görülmektedir. O, bunun sebebinin ise İslâm'ın kendisinde olmadığını beyan eder. Ona göre bu durumun sebebi gerilemeyle birlikte dine ait her şeyin şekilsel noktaya indirgenmesidir. Kadınlar da bu durumdan dolayı birçok faziletten mahrum kalmışlardır ve erkeklere nispetle daha az haklara mâlik olmuşlardır. (Şehbenderzâde, 08 Temmuz 1326: 5).

Kadın cinayetleri, kadınların kaçırılması gibi konulara da değinen Şehbenderzâde bu konuda erkekleri kabahatli bulur. Ona göre bu gibi durumlar ise İslâm dinine bağlanamaz (Şehbenderzâde, 08 Temmuz 1326: 5).

Şehbenderzâde yaşadığı dönemde Osmanlı toplumunda feminizmin kabul görmesinden endişe etmektedir. O, kadınların yüzeysel ve niteliksiz bir taklit ile Avrupalı kadınların girdiği yanlış yola girmesinin tehlikeli olacağını düşünmektedir. Ona göre, yaşanan toplumda kadına verilecek dinî ve toplumsal eğitimin inceden inceye düşünülmesi ve kadınlara karşı uygulamaların gözden geçirilmesi gerekmektedir (Şehbenderzâde, 08 Temmuz 1326: 6). Onun belirttiği bu zorunluluk neticesinde kadının statüsü değişeceğinden dolayı, kadınların feminizmden etkilenmeleri de bertaraf edilmiş olacaktır.

Şehbenderzâde'nin, özellikle Müslüman toplumunda kadının zaman içinde haklarını kaybetmiş olduğunu kabul ettiği anlaşılmakta ve bunu durumun değiştirilmesi gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu değişen ve kadının haklarını kısıtlayan uygulamalar sebebiyle, toplumda özellikle kadınlar üzerinde feminizmin etkilerinin de görülmesini bir açıdan haklı gördüğü söylenebilir. Ancak onun feminizmin de gerçekte kadınları yüceltmek yerine değersizleştirdiği gerekçesiyle engellenmesi gerektiği, bunun için de kadınların durumunun ve onlara karşı olan uygulamaların İslâm dini merkeze alınarak tekrar gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi yoluyla mümkün olacağı kanaatine sahip olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Eril gücün görünen veya görünmeyen baskısı altında yüzyıllarca devam eden bir eşitsizlik ve adaletsizlik karşısında kadının her daim susması beklenemezdi. Modernleşmenin gelişiminin ardından, toplum, ahlâk, metafizik gibi alanlarda ortaya çıkan yeni düşüncelerin de etkisiyle sınırları tam olarak belirlenemese de 18. yüzyılda kadınlar eril güç tarafından sınırlandırılan haklarına kavuşmak için seslerini yükselmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda Avrupa'da hız kazanan kadın hareketleri artık sistemli bir hareket şeklini alarak zaman içinde feminizm kavramı ile ifade edilmeye başlamıştır. Avrupa'yı bir çılgın gibi etkisi altına alan bu akım 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde etkilerini göstermeye başlamış, II. Meşrutiyetten itibaren de siyasî ve düşünsel alanda önemli bir yer işgal etmiştir. Tanzimat'tan sonra kadınların eğitiminde yapılan yenileşmeler neticesinde yükselen feminist bilinçle birlikte kadın hareketleri öncelikle yazın alanında kadınlar tarafından çıkarılan dergilerle hız kazanmıştır. Tabii ki bu, kadın, baskı altında tutulsun veya tutulmasın toplumun bir parçası olduğu için erkekler tarafından da tartışılan bir konu olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu geri kalmışlık hali ve devletin yapısındaki bozulmalar, dönemin aydın kesimi arasında bu hâle çareler bulma girişimlerine sebebiyet vermiş ve bu minvalde temelde Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık düşünceleri etrafında toplanılmıştır. Osmanlıcılık fikri Balkan savaşlarının ardından çökerek etkisini yitirmiştir. Batıcılık fikri Avrupa tekniğini ve yaşamını örnek alarak; Türkçülük, Türk düşünce ve geleneklerini dikkate alarak; İslâmcılık ise İslâmî kurallar çerçevesinde bir siyaset ve yaşam oluşturarak kurtuluşun sağlanacağını savunmuşlardır. Teknik ve düşünsel alanda gerçekleşen gelişmeler neticesinde beliren kadın hareketleri de bu fikir akımları tarafından yanında veya karşısında olmak suretiyle tartışılmıştır. Söz konusu fikir akımlarının kadın hareketleri ve feminizme karşı olan tavırları ise genel düşüncelerine paralel olarak şekillenmiştir.

Osmanlı'da öncelikle günlük yaşam, ardından eğitim talebi, daha sonra da siyasal taleplerin yer aldığı kadın hareketleri İslâmcı düşünür Şehbenderzâde Ahmet Hilmi'nin de gündeminde yer almıştır. O, radikal İslâmcı düşünürlerden biraz daha farklı bir yaklaşımla ılımlı bir düşünce oluşturmuştur.

Şehbenderzâde, feminizmi ilim, fen ve akıl açısından değerlendirerek feminizmin taleplerinin ve dolayısıyla da feminizm fikrinin geçersizliğini ispatlamaya çalışmıştır. Feminizmi kadınlar için bir tehlike, medeniyetleri ise yok eden bir etken olarak görmüştür. Feminizm konusunu işlerken özellikle kadın erkek farkları ve buna bağlı olarak cinsiyet rolleri üzerinde durmuştur. Hem fen, hem sosyal açıdan kadın ve erkeğin eşit olamayacağını, toplumsal rollerinin de buna göre belirlendiğini iddia etmiştir. Bu toplumsal roller içinde kadına düşen ise anne ve eş olma rolüdür. Şehbenderzâde'nin tartışılan kadın meselelerine yaklaşımı İslâm'ın ilk devirlerinde kadına verilen değer ve haklar çerçevesinde kadının konumunun değerlendirilmesi suretiyle iyileştirilmesi şeklindedir. Zira o, kadına karşı yapılan hukukî ve sosyal uygulamaların İslâm'ın kendisinden olmayıp zaman içinde farklı gelenek ve düşüncelerin etkisiyle şekillendiğini savunmuştur.

Tarihte eril iktidarlarca oluşturulan ve kadının sahibi olduğu hakları, toplumda ve aile içindeki konumu Osmanlı'da da yine eril güç tarafından belirlenmeye çalışılmış, kadının insan olması hasebiyle zaten sahip olması gereken hakları dahi hep tartışma alanında kalmıştır.

Birçok çabanın neticesinde modernleşmeyle birlikte yönetimde söz sahibi olmak, çalışma hayatında ve eğitim alanında erkeklerle eşit haklara sahip olmak gibi hakları resmî olarak onaylanan kadın hakları gelenekte ve pratikte ise acaba hâlâ eril gücün tahakkümü, kontrolü ve sömürüsü altında olabilir mi?

KAYNAKÇA

- Akagündüz, Ü. (2013). Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918). *Folklor/Edebiyat*, 19 (73), 63-80.
- Altunya, H. (2011). İslam Felsefesinde Kadının Temsili Sorunu. *Ortaçağ 'da Kadın*, Altan Çetin (Ed.), Lotus Yayınevi, s.77-97.
- Avçıl, C. (2020). Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru. *e.Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (JOSR)*, 12 (4/29), 1290-1312, <https://doi.org/10.26791/sarkiat.801766>
- Aynur, H. Ş. (2013). İslâmî Feminizm ve Feminist Kur'an Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13 (3), 89-122.
- Baha Tevfik (2015). İslamiyet ve Feminizm. Odette Laguerre, *Feminizm Âlem-i Nisvân*. Baha Tevfik (Çev.). K. Bakır-A. Utku (Sad.), Çizgi Kitabevi.
- Baha Tevfik (t.y.). İslamiyet ve Feminizm. Odette Lacquerre, *Feminizm Âlem-i Nisvân*. Baha Tevfik (Çev.). Dersaadet: Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. A. Erdem (Ed.), Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, F. (1996). Türkiye'de Kadınlık Durumu. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 13, İletişim Yayınları, 757-764.
- Berktaş, F. (2010). *Tarihin Cinsiyeti*. (3. Basım), Metis Yayınları.
- Bulut, S. (2013). Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi. *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (10), 313-336.
- Coştu, F. C. (2020). II. Meşrutiyet aydınlarından Baha Tevfik ve Kadın. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (75), 435-443.
- Çakır, S. (2011). Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası. *Prof.Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2021). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınları.
- Çokoğullar, E. & Bozaslan, B. M. (2014). Eğitim ve Eşitlik Talebiyle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söyleme Eklemlenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54 (1), 171-190.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İz Yayıncılık.

- Demirci, O. (2020). *Son Dönem Osmanlı Kelam Düşüncesinde Kadın Meselesi (İslâmcılar-Türkçüler-Batıcılar)*. Akademisyen Kitabevi.
- Donovan, J. (2015). *Feminist Teori*. A. Bora- M. A. Gevrek- F. Sayılan (Çev.), (10. Baskı), İletişim Yayınları.
- Dumas Fills, Al. (1872). *L'Homme-Femme*. Michel Levy Press.
- Eichner, C. J. (2009). La Citiyonne in The Wold: Auclert and Feminist Imperialism. *French Historical Studies*, 32 (1), 63-84.
- Erbaş, S. (2018). Varolmanın Dayanılmaz Zorluğu: Kadın Olmak. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 75-88.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Halsey, W.D. (1988). *Macmillan Contemporary Dictionary*.
- Hartmann, N. (1998). *Ontolojinin Işığında Bilgi*. Harun Tepe (Çev.), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Hartmann, N. (2005). *Ontolojide Yeni Yollar*. Lütfi Yarbaş (Çev.), İlyaz İzmir Yayınları
- Hegel, G. W. F. (1986). *Tinin Görüngü Bilimi*. A. Yardımlı (Çev.), İdea Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1995). *Tarihte Akıl*. Ö. Sözer (Çev.), Kabalcı Yayınevi.
- Hooks, B. (1984). *Feminist Theory from Margin to Center*. U.S. Boston: South End Press.
- Hooks, B. (2012). *Feminizm Herkes İçindir*. A. Yıldırım-E. Aydın-B. Kurt-Ş. Özgün (Çev.). BGST Yayınları.
- Karabulut, M. (2013). Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme. *Erdem*, 64, 49-69.
- Kayhan, B. (1999). *Feminizm*. BDS Yayınları
- Kolay, H. (2015). Kadın Hareketlerinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. *Emo Kadın Bülteni*, (3). 5-11.
- Kutkan, Ö. (2016). Filibeli Ahmed Efendi'nin Kaleminden Feminizm. *Düşünen Siyaset Dergisi-Birikimler II*. (30), 47-55.
- Kürkçü, A. (2013). *Toplumsal Cinsiyet ve Din: Son Dönem Dindar Kadın Yazarların Bakışıyla Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Algısının Dönüşümü ve Din*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. O. Akınbay-D. Kömürcü (Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları.
- Michel, A. (1999). *Feminizm*. Şirin Tekeli (Çev.), İletişim Yayınları.
- Notz, G. (2018). *Feminizm*. S. D. Çetinkaya (Çev.), Phoenix Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*. Merkez Kitapları.
- Özcan, A. (2001). İslâmcılık-II. Meşrutiyet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/islamcilik#1>
- Özkiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3 (1), 1-10.
- Öztürk, E. (2011). *Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını*. Rağbet Yayınları.
- Peyami Safa (1981). *Türk İnkılabına Bakışlar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Platon (1997). *Timaios*. E. Güney-L. Ay (Çev.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Platon (2010). *Devlet*. S. Eyüboğlu-M. A. Cimcoz (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ramazanoğlu, C. (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çeşitleri*. M. Bayatlı (Çev.), Fatmagül Bertay (Haz.). 1. Baskı, Pencere Yayınları.
- Mehmed Said Halim (1332). *Buhrân-ı İctimaimiz – Hürriyet-i Nisvân*. Matbaatu Halîk-ı Osmaniyye.
- Sencer, M. (1999). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri Tarihsel Bir Yaklaşım*. Sarmal Yayınevi.

- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1326, 13 Mayıs). Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği. *Hikmet Gazetesi*, (6), 1-3.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1326, 20 Mayıs). Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği. *Hikmet Gazetesi*, (7), 2.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1326, 27 Mayıs). Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği. *Hikmet Gazetesi*, (8), 6.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1326, 03 Haziran). Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği. *Hikmet Gazetesi*, (9), 8-9.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1326, 10 Haziran). Din, Hikmet ve Fen Karşısında “Feminizm” Yani Kadınların Bâis-i Feleketi Olan Nisâiyyûn Mesleği. *Hikmet Gazetesi*, (10), 8.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1326, 01 Temmuz). İslâm ve Kadınlar-Mazi, Hâl ve İstikbal. *Hikmet Gazetesi*, (13), 4-5.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1326, 08 Temmuz). İslâm ve Kadınlar-Mazi, Hâl ve İstikbal. *Hikmet Gazetesi*, (14), 5-6.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5) , 0-0 .
- Ülken, H. Z. (2021). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Van Os, Nicole A. N. M. (2001). Osmanlı Müslümanlarında Feminizm. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, 1*, T. Bora-M. Gültekingil (Ed.), İletişim Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (2015). *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*. D. Hakyemez (Çev.). 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yaraman, A. (2001). *Resmî Tarihten Kadın Tarihine*. Bağlam Yayınları.